

11. Այն անասուններն՝ որոնց մորթին տակ 10 օրուան միջոցի մէջ հետզհետեւ աստիճանաբար զօրաւորագոյն պատուաստիւնիւթ (այսինքն 15 օրէ մինչեւ մէկ օր շորցուած թարախ կամ ուղեղ) մուծանելով, ըստ Բասթեօրի վարդապետութեան, ազատ կամ պատսպարուած պիտի ըլլային կատարի շան խածուածի հետեւութենէն, իրօք ապահովապէս ազատ չեն կրնար ըստիլ. վասն զի փորձը ցուցուց որ այն ըսուած նախապահեան միջոցն ընելէն ետքը՝ բոլորովին թարմ թարախը ասոնց մորթին տակ հաստատուն մին մէջ մուծանելով (ամենացանցաւ բացառութեամբ) կատարութեան հիւանդութիւնն առնի:

12. Այն ճագարներն ու շներն, որոնց վրայ վերջիշեալ հաստատուն մին մէջ մուծուած նիւթով նախապահեան փորձն եղաւ, ամէն ալ (բացի մէկհատիկ դէպքէ) կատարութեան արտն առին եւ մեռան: Այն մէկհատիկ առողջ մնացած շունն ալ 14 շաբաթ ետքը նորէն փորձի առնուեցաւ եւ ան ալ հիւանդացաւ եւ ութ երրորդ օրը սատկեցաւ:

13. Բասթեօր՝ այս իմ փորձերու ելքը լսելով՝ ըսաւ թէ նախապահեանական պատուաստները բաւական շատութեամբ ըրած չեմ. սակայն ես ճիշդ նոյն Բասթեօրին անասնոց վրայ ըրած կերպովը գործեցի: Բասթեօրը պնդեց թէ աս փորձերն յաջողներու համար պէտք է որ բոլոր պատուաստները 24 ժամու մէջ ըլլան, եւ երկու մինչեւ երեք անգամ կրկնուին, եւ նոյն նախապահեան պատուաստները նորէն ըլլուին, երբ անասունն արտն առած ու հիւանդացած կ'ըլլայ:

Ասոնք ալ փորձեցի ճագարներու եւ շներու վրայ. ամէնքն ալ, առանց բացառութեան, այս զօրաւոր միջոցներով ալ մեռան:

14. Այս փորձերուն մէջ, այսինքն շուտ շուտ իրարու ետեւէն հետզհետեւ աստիճանաբար զօրաւորագոյն պատուաստներով, սա ծանրակշիւ բանն ստուգեցաւ, որ յատանջնթաց տկարագոյն պատուաստները հետեւեալ զօրաւորագոյն նիւթին դէմ ոչ երբեք ապահովապէս կը պատսպարեն եւ արտնն ազատ չեն պահեր:

Այս փորձերու ելքէն կը հետեւի որ Բասթեօրին պատուաստողն անասունները շան կատարութեան արտնն պահպանելու համար զեռշատ փորձառական ջնուութիւններ պէտք է ընել, որպէս զի վստահութեամբ եւ ապահով կերպով հաստատել կարենանք, իսկ մարդու նկատմամբ, թէ այն պատուաստը շան խածուածքէն յառաջ

գալու կատարութեան արտնն նախապահեան ըլլայ, բաւական հիմ չունինք հաստատելու. նա մանաւանդ պէտք ենք կարծել թէ այն նախապահեան ըստած պատուաստը — գոնէ Բասթեօրին վերջի ատենները նաեւ մարդու համար սահմանած զօրաւորագոյն կերպը — նոյն իսկ կատարութեան արտն կրնայ պատճառել մարդուն վրայ:

ԳՐԱԿԱՆ

ՀՈՅՆՔԵՆ ԶԵՆՈՒԳԻՐԷ Ի ՔՐԱՔՈՒ

Չարդորիսքի (Czartoriski) իշխանաց Բուլաի անուն համալսար. թանգարանի որ յետ երկարատեւ փոխադրութեանց եւ գաղթմանց վերջապէս ի քրաքա Տանգիստ կայան գտաւ, բազմաթիւ թանկագին առարկայից մէջ ունի նաեւ Չեռագրաց հարուստ հաւաքում: Այս հաւաքմանց հայերէն ձեռագիրները մօտերս Վիեննա խաւրուելուն՝ առիթ ունեցանք ասոնք մէջ սակաւիկ ինչ թափառելու եւ ի վիճակի ենք մեր յարգոյ ընթերցողաց կարճառօտ տեղեկութիւն տալու ասոնց բովանդակութեան վրայ: Արդարեւ այս ձեռագիրները չեն նմանիր այն հազուագիւտ ձեռագրաց՝ որոնք հետաքրքրական բովանդակութիւն ունենալուն՝ գիտնոց մտադրութիւնն իսկոյն կը յափշտակեն. սակայն իրենց սովորականութեամբն իսկ բաւական հետաքրքրութեան նիւթ կը մատակարարեն, մանաւանդ երկուքը: Այս ձեռագիրը թուով եօթն, որոնցմէ 5ը զուտ հայերէն, իսկ 2ը հայերէն-թաթարերէն են, հետեւեալ թուակարգն ունին:

Ա. — Թիւ 2405. Մագաղանեայ մասեան ժ.Գ. կամ ժ.Ե. գրքէ. փոքր վեշտասանածալ, 484 երեսէ բաղկացեալ՝ բաց ոչ նշանակալ. գրեթէ միեւնոյն գրչի ձեռագիր:

Մատենին բովանդակութիւնն է Սաղմոսարան հանդերձ քարոզիք՝ մաղմանօք եւ աղօթիւք թ.Է. ԼԵ. ԾԻԻ. ՀԱ. 2Ը. ՃԵ. եւ ՃԺԻ. սաղմոսներէն ետեւ: Ա. ԺԸ. ԼԶ. ԾԻԵ. ՀԲ. 2ԺԻ. ՃԶ. եւ ՃԺԹ. սաղմոսները բաղմոսներէն զարդուք կը սկսին, իսկ միւս սաղմոսները՝ Գ. Է. Թ. Ժ. ԺԻ, ԺԷ. եւ այլն, միայն գեղեցիկ գուշուար զարդադրերով: ՃԾ. սաղմոսէն ետքը կը յարորդէ Մանուկ Իսկուհի լուսնի, Մեծաշուքէն, Զօրօթէն, Երմուխէն, Սէպու Ծիւրաւնայն, Գուրիլէն Եւրիլ լուսնի, Երմուխէն, եւ Ներսեսի Շնորհաւոյ հռչակեալ աղօթքը՝

դակուծիւնն է փոքր ժամագրոց մէջն սաղմոսք եւ աղօթք։ Ընդ Հանրապէս սաղմոսաց եւ աղօթից սկիզբները Հայերէն նշանակուած են, իսկ քննարկածը թաթարերէն թարգմանութիւնն է։ Միայն քանի մ'աղօթք եւ սաղմոս ամբողջ Հայերէն են։ Մատենին սկիզբն ու վերջը կը պակօհի։

Դ. — Թիւ 3543. ԺԷ եւ ԺԸ դարուն զանազան գրիչներէ գրեալ միածալ թղթեայ մատեն։ Գրքին տիտղոսն է «Liber contractuum anteuptionium», իհաստանի Մատենիսլաւ քաղքի կաթողիկեայ-Հայ եկեղեցական Հասարակութեան ամուսնական դաշնաց ժողովածոյք յամ 1693—1784: Դաշնաց մեծագոյն մասը Հայերէն գրուած է, բայց շատ ստորին լեզուաւ, այնպէս որ տաճկերէն եւ լեհերէն փոխառեալ բառից յաճախութիւնը չափազանց է։ Ասոնց մէջ կան նաեւ 20 է աւելի զուտ լեհերէն գրուած դաշնագրութիւնք եւ Հատ մը լատիներէն 1724 և 1704 էն մինչեւ 1723 գրուած դաշնագրութիւնք մեծաւ մասամբ լեհահայոց մէջ հռչակեալ Ստեփանու Ստեփանեան Ռոքրս անուանի գիտնականէն ստորագրեալ են, թէ եւ գրութիւնն օտարի է։ 1725 էն մինչեւ վերջը գրուած են ընդ Հանրապէս նիկոլ խաչկինց Ըւանդապահէն եւ Գրագրէն, եւ յետոյ Տէր Նիկոլայոս խաչկին նստարէն (որուն լեհերէն անուն էր Mikolaj Krzysztowicz յամի 1745)։ Հայերէն ինչ ինչ դաշնագրութեանց ստորագրութիւնք լեհերէն է։ Նոյնպէս կան նաեւ լեհերէն դաշնագրութիւնք որոնց ստորագրութիւնները Հայերէն են։ Վասն զի մինչ ցայսօր կան Հայադգեաց հաղուադիւտ մնացորդք ի Գուդի, որոնք ոչ միայն լեհերէն գրել՝ այլ եւ խօսիլ անգամ չեն գիտեր, եւ որոնց խօսակցութեան ու գրութեան լեզուն լոկալ Հայերէնն է։

Ն. — Թիւ 3544. ԺԷ դարէ թղթեայ ութածալ նստրագիր մատեն, որ լեհահայոց գործածած տարեկան եկեղեցական Տնուոյց է։ Դեկեմբեր 24 էն՝ Դանդեան ճրագալուցէն կը սկսի եւ կը վերջանայ Յիսնակաց վերջին շաբաթով։ Տնուոյցին հեղինակն է հաւանականագոյնս վերջիշեալ Ստեփանու Ստեփանեան Ռոքրս։

Ձ. — Թիւ 3545. ԺԷ դարէ նստրագիր միածալ թղթեայ մատեն։ Գրքին բովանդակութիւնը խառն նիւթ ունի. եւ թուի թէ այլեւայլ անձինք ի զանազան ժամանակս գրած են։ Վասն զի կայ թուղթ մ'որ ամբողջ նստրագիր գրուած է։ Մատենին սկիզբը թուղթ մը միայն պատկի արարողութիւնէն մաս մը կը բովանդակէ.

յետոյ պատմութիւն երկից բարեպաշտօն աղջկանց. պատմութիւն Դանիէլ Մարգարէի. ճառք Ս. Հարց. դպրոցական քրիստոնէական. Ընթերցուածք, Աւետարանք եւ Պատարագամատուցէն մաս մը՝ որ լատիներէնէ թարգմանութիւն է։ Ճառերէն ոմանց լեզուն բաւական մաքուր գրաբար է, Վերջին թուղթը լատիներէն եւ Հայերէն լեզուաւ նուէր մը գրուած է առ Վարդան Զուհանեան, Արքեպիսկոպոս Լեմպերկի։

Ը. — Թիւ 3546. ԺԶ դարէ բոլորգիր քառածալ թղթեայ մատեն, 258 թղթէ բաղկացեալ եւ երեսներն երկու սեան բաժանեալ։ Գրքին բովանդակութիւնն է Հայ-թաթարերէն սաղմոս։ Հայերէն սաղմոսաց ամէն տան ներքեւը գրուած է թաթարերէն թարգմանութիւնք Հայերէն գրով։ Առաջին սաղմոսին առաջին տունը հետեւեալ կերպով կը սկսի. Սաղմոսը քննիչն է դարձաւ ինչպէս, եւ այլն։ Սաղմոսաց կարգն ու բաժանումն ուրիշ Հայերէն սաղմոսաց պէս է. միայն ԺԷ. ԼԵ. ԾԳ. ՀԱ. ՁԸ. ՃԵ. եւ ՃԺԸ սաղմոսներէն ետքը տողոսական Օրհնոթիւնը կայ. իսկ Մաղիւնի եւ Աղթի կը պակսին։ Չեռագրին թուականը հետեւեալ յիշատակարանէն կը հետեւցուի. Եւուրը երեքն ինչպէս ինչ. Եւու. Լաբի ինչպէս ինչ. Եւու. Ինչ. Լաբի ինչ (թուղթ 122 առաջին էջ)։ Ըստ այսմ մատենարը գրուած է լեմպերկ քաղաքը՝ ըստ Հայ թուականութեան 1024 եւ ըստ լատին. 1575։ Սոյն յիշատակարանը գրուած է նաեւ 26* թղթոյն երկրորդ էջն եւ 224* թղթոյն առաջին էջը։ Այս մատենին մէջ տարբերութիւնք նշանակեալ չեն. իսկ զարդերը գունաւոր կոշտ նկարուած են։

Ի վերջոյ արժան էր համարիմ յիշատակել, թէ Զարդորիքի իշխանաց թանգարանը՝ բաց ի յիշատակեալ ձեռագրաց կան նաեւ տասնութիւն վրացերէն խուցուրի (եկեղեցական) տառերով գրուած ձեռագիրք։

Հ. Յ. Թ.

ՊԵՏԱԳՐԱԴԱՆ ԸՆԴ ԼՐԱԳՐԱԴԱՆ
Ի ՍԿԱՐՆԵ ՄԵՆԵՆ ԵՐ ԺՄԵՆԵԿԸ
ԱՅ
ԼՐԱԳՐԱԴԱՆԻԻՆ ԵՐ ՊԵՏԱԳՐԱԴԱՆԻՆ
ԼՐԱԳՐԱԴԱՆԵՆ

(ԸՆԴՐԱՆԻՄԱՆԻՄԻՆ)

Երգերութիւնն ընդհանրապէս իւր բաղմատեան ճիւղերովն իրեն մի միակ գործարանի պէսպէս եւ ամբողջացուցիչ կազմաններովն ամէն օր, ամէն շաբաթ, ամէն ամիս մեր առջեւ կ'իլլէ, եւ կը նկարէ ժամանակն հանդերձ իւր